

מאפייני גיוס ושירות בקרב יוצאות ויוצאי החברה החרדית

אדר אניסמן ושני קפלן

1. רקע ומטרת המחקר

שיעור הגברים והנשים מרקע חרדי המשרתים בצה"ל הוא נמוך ביחס לאוכלוסייה הכללית, ועומד על כ־12% מהגברים בגילים 20-29 (דויטש ושנפלד, 2023), וכחות מכך בקרב נשים. שיעורי השירות הנמוכים קשורים לנומרות תרבותיות שהשתרשו בחברה החרדית, ולתפיסה כי עצם השירות מתנגש עם אורח החיים החרדי (כהנר, 2020; פרידמן, 2021). בהתייחס לגברים, דויטש ושנפלד (2023) מראים כי רוב בעלי הרקע החרדי אשר שירתו בצה"ל הם למעשה יוצאי החברה החרדית. באשר לנשים, ככלל ניתן להניח כי מתוך בוגרות החינוך החרדי המתגייסות לצה"ל רובן ככולן הן יוצאות החברה החרדית, שכן החברה החרדית שוללת לחלוטין גיוס נשים לצה"ל (פרידמן, 2021), ושיעור המשרתות בקרב חברה זו הוא אפסי.

מטרת המחקר הנוכחי היא להציג את המאפיינים הייחודיים של המתגייסים יוצאי החברה החרדית לצה"ל בהשוואה לכלל בוגרי החינוך החרדי, בהיבט של שיעורי הגיוס, הסיבות לגיוס ואי־גיוס בקרב היוצאים והיוצאות, סוג השירות שלהם בצה"ל ואופן השתלבותם בחברה הכללית לאחר השירות.

2. מקורות הנתונים

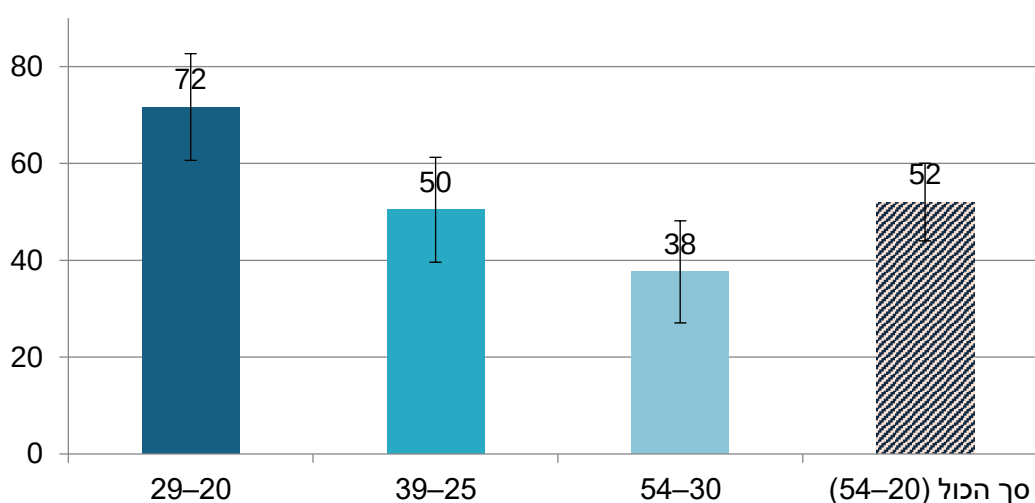
מחקר זה מבוסס על מידע מארבעה מקורות עיקריים:

1. סקרי הלמ"ס: עיבודים לסקר החברתי של הלמ"ס (דויטש, 2023) לזיהוי שיעורי גיוס בקרב ארבע קבוצות, ועיבודים לסקר כוח אדם של הלמ"ס לפי שיטת דש"ת לזיהוי גברים מרקע חרדי (דויטש, שנפלד ותירוש, 2024).
2. נתונים מנהליים של צה"ל: עיבודים לנתונים מנהליים של צה"ל שנמסרו בשתי שאילתות הנוגעות לחופש מידע: שאילתה של "יוצאים לשינוי" (קפלן ודויטש, 2024) ושאילתה בתשובה לעתירות לבג"ץ (צה"ל, 19 במאי 2024).
3. סקר ההשתלבות: סקר מקוון שהוכן על ידי ארגון "יוצאים לשינוי", ושבוחדשים מרץ-אפריל 2024 השתתפו בו 1,323 יוצאות ויוצאי החברה החרדית, הקשורים לארגון וחשופים לפרסומי ברשתות החברתיות. הסקר כלל שאלות על הרקע החרדי של המשיבים, אזור המגורים, ביצוע שירות צבאי או לאומי, רמת ההשכלה, וכן שאלות הנוגעות לתעסוקה ולרווחה אישית. מתוך המשיבים, 283 גברים ו־46 נשים דיווחו כי שירתו בצה"ל בעבר, ו־63 גברים ו־16 נשים דיווחו על שירות פעיל בעת ההשבה לסקר (כולל משרתי קבע, משרתי מילואים, משרתים בסדיר ומתגייסים לשלב ב').
4. ראיונות עומק וקבוצות מיקוד: ראיונות עומק וקבוצות מיקוד בהשתתפות 46 יוצאים ויוצאות לפי החלוקה הבאה: 16 יוצאים, שכולם שירתו בצה"ל; ו־30 יוצאות שחלקן שירתו בצה"ל, חלקן שירתו לאומי, וחלקן לא שירתו. הראיונות התמקדו במידת הידע שהיה בידי היוצאים והיוצאות לפני הגיוס, הסיבות לגיוס או אי־גיוס, והקשר בין היציאה לנתיב הנבחר, מהלך השירות, ותפיסת המראיינים את השפעת המסלול שבחרו על המשך חייהם.

3. מגמות גיוס כלליות בקרב גברים בוגרי החינוך החרדי

דויטש ושנפלד (2023) ניתחו את נתוני הסקר החברתי של הלמ"ס במטרה לספק תמונה עשירה שלמגמות הגיוס לצה"ל בקרב גברים בוגרי החינוך החרדי בכלל, ושל יוצאים בפרט.¹ הניתוח העלה כי 58% מהגברים היוצאים משרתים בצה"ל, וכי הם מהווים כ-52% מכלל בעלי הרקע החרדי ששירתו בצה"ל. בקבוצת הגיל הצעירה (20-29), היוצאים מהווים כ-60%-70% מתוך כלל בעלי רקע חרדי ששירתו בצה"ל.

תרשים 1: שיעור היוצאים מתוך כלל המשרתים מרקע חרדי, לפי קבוצות גיל (באחוזים)

מקור: נתוני הסקר החברתי לשנים 2017-2023. עיבוד: דויטש ושנפלד (2023).
הקווים האנכיים מציגים רווח בר-סמך ברמת ביטחון של 95%.

4. שיעור המשרתים במסלולים כלליים (מעורבים)

גברים בוגרי החינוך החרדי שבחרים להתגייס לצה"ל יכולים לעשות זאת בשני מסלולים: מסלול אחד הוא גיוס רגיל, שכולל שירות ביחידות מעורבות מגדרית והשתתפות במיונים בדומה לכלל המתגייסים לצה"ל. המסלול השני הוא גיוס למסלולים ייעודיים לגברים חרדים בשירות קרבי (למשל: גדוד "נצח יהודה" בחטיבת כפיר, פלוגת "ח"ץ" בחטיבת הצנחנים, פלוגת "תומר" בחטיבת גבעתי ועוד) או בשירות טכנולוגי (למשל: מסלול "בינה בירוק" בחיל המודיעין או "שח"ר כחול" בחיל האוויר).

השירות במסלולים הייחודיים לחרדים דורש שמירה על אורח חיים דתי וכולל התאמות למשרתים בהם. התאמות אלו - כמו הזדמנות להשלים לימודים על חשבון זמן השירות ויציאה לפיקוד ולקצונה על סמך חוות דעת המפקד בלבד -

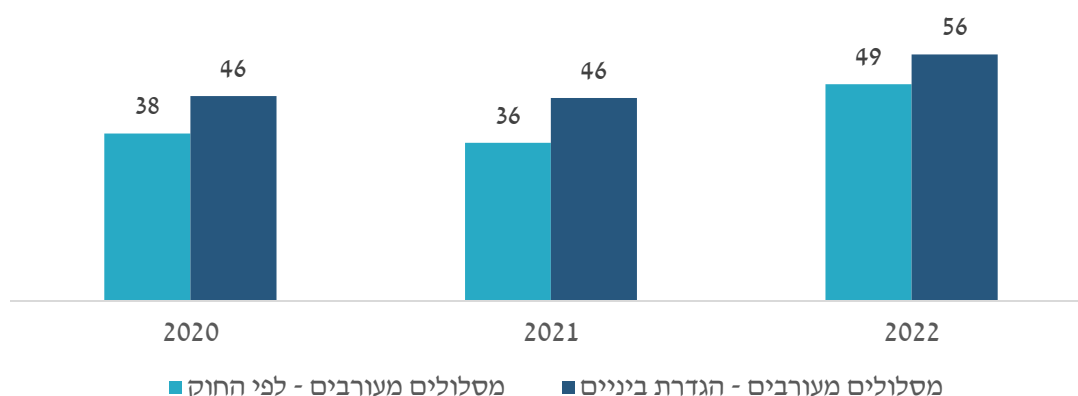
¹ בשיטה זו, יוצאים ובעלי רקע חרדי מזהים לפי הגדרה עצמית של מידת הדתיות בהווה ובעבר (משפחתם בגיל 15), ונתוני השירות בצה"ל מזהים לפי דיווח עצמי אם משרת בהווה או שירת בצה"ל בעבר.

קשורות לאופי מערכת החינוך שממנה מגיעים החיילים בעלי הרקע החרדי ולרצון לגשר על פערים הנובעים מכך. החל משנת 2022, גם בוגרי החינוך החרדי המשרתים במסלולים כלליים זכאים לחלק מהתאמות אלו.

נתוני הצבא מראים כי בשנים האחרונות חלה עלייה במספר הגברים בוגרי החינוך החרדי המשרתים במסלולים מעורבים, ואילו מספרם של המשרתים במסלולים ייעודיים לחרדים נשאר קבוע ואף יורד. מניתוח נתונים שהתקבלו בתשובה לשאלת "יוצאים לשינוי" לצה"ל (קפלן ודויטש, 2024), עלה כי כמחצית המתגייסים בוגרי החינוך החרדי משרתים במסלולים כלליים (53% במוצע בין השנים 2019-2021).

עם זאת, הנתונים הללו כוללים גם את בוגרי החינוך החרדי שלמדו במוסדות שאינם מוכרים כחרדיים לפי הגדרת החוק: צה"ל בדיווחיו מפריד את המתגייסים בוגרי החינוך החרדי למתגייסים המוכרים לפי החוק כבוגרי מוסדות חרדיים, ולאילו המוגדרים כבוגרי החינוך החרדי לפי הגדרה רחבה יותר.² מניתוח נתוני צה"ל בתגובה לעתירות הנוגעות לחוק הגיוס (צה"ל, 19 למאי 2024), עולה כי בקרב בעלי רקע חרדי המוכרים כבוגרי חינוך חרדי לפי הגדרת החוק, שיעור המשרתים במסלולים מעורבים עמד בשנים 2020-2021 על 36%-38%, ואילו בשנת 2022 השיעור זינק ל-49%. יצוין כי כדאי להתייחס בזהירות לנתון העלייה, בשל חריגותו לעומת השנים הקודמות.³

תרשים 2: שיעור בוגרי החינוך החרדי המשרתים במסלולים מעורבים, לפי שתי הגדרות (באחוזים)

מקור: עיבוד מחלקת המחקר של "יוצאים לשינוי" לתשובת צה"ל לשאלת חופש מידע במסגרת עתירות חוק הגיוס והתמיכות, 19 במאי 2024.

"לפי החוק": ההגדרה המצמצמת המתייחסת לבוגרי מוסדות חינוך חרדיים בהגדרה מנהלתית; "הגדרת ביניים" - כולל עדכון צו השר. הנתונים ללא בוגרי מוסדות נוספים בפיקוח חרדי, בשל מחסור בנתונים אלו.

ייתכן כי הגידול בשיעור בוגרי החינוך החרדי המשרתים במסלולים מעורבים נובע מעלייה בהיקף בוגרי החינוך החרדי שאינם חרדים כיום המתגייסים לצה"ל. כיוון שצה"ל אינו אוסף מידע על מידת הדתיות של בוגרי החינוך החרדי

² ההגדרה המצמצמת: "בוגרי מוסדות החינוך החרדיים" הם מי שלמדו בגילים 14-18 שנתיים לפחות במוסד חינוך שמסווג מבחינה מנהלתית כ"מוסד תרבותי ייחודי" לחרדים או במוסדות חרדים שנקבעו בצו שר הביטחון, וכן בוגרי ישיבות חרדיות לאחר שקיבלו דחיית שירות גם אם אינם בוגרי "מוסדות החינוך החרדיים" בהגדרת החוק (צה"ל, 2020); **ההגדרה המורחבת**: בוגרי מוסדות חרדיים שהומלצו על ידי צה"ל להיכלל בדיווחי שר הביטחון, וכן בוגרי מוסדות חינוך בפיקוח חרדי שאינם "מוסדות החינוך החרדיים" לפי הגדרת החוק (צה"ל, 2023).

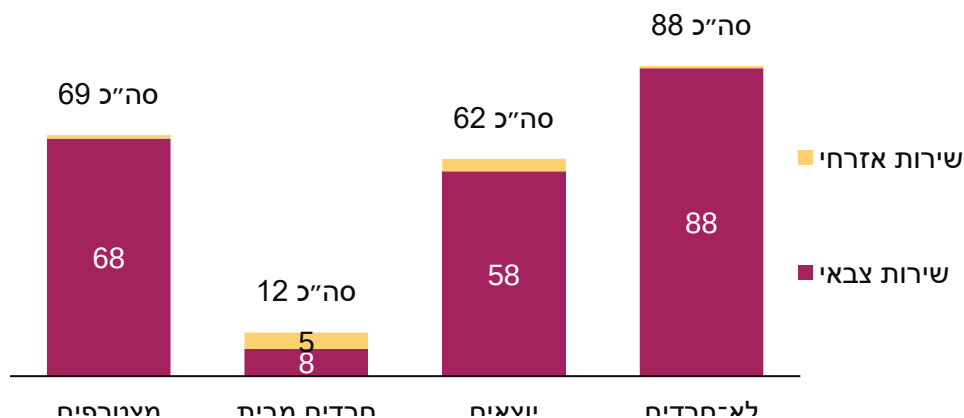
³ יש לציין כי נתוני צה"ל בשתי השאלות אינם זהים לחלוטין, ולא ברור מהו מקור הפער בנתונים.

המתגייסים, לא ניתן לדעת את התשובה לשאלה זו רק בהסתמך על נתונים שמספק הצבא. כמו כן, לא ניתן לדעת מה הסיבה לפערים בין נתוני הגיוס בשתי השאלות הנוגעות לשנת 2021.

4.1 מאפייני הגיוס: שיעור הגיוס לצה"ל בקרב בוגרי החינוך החרדי

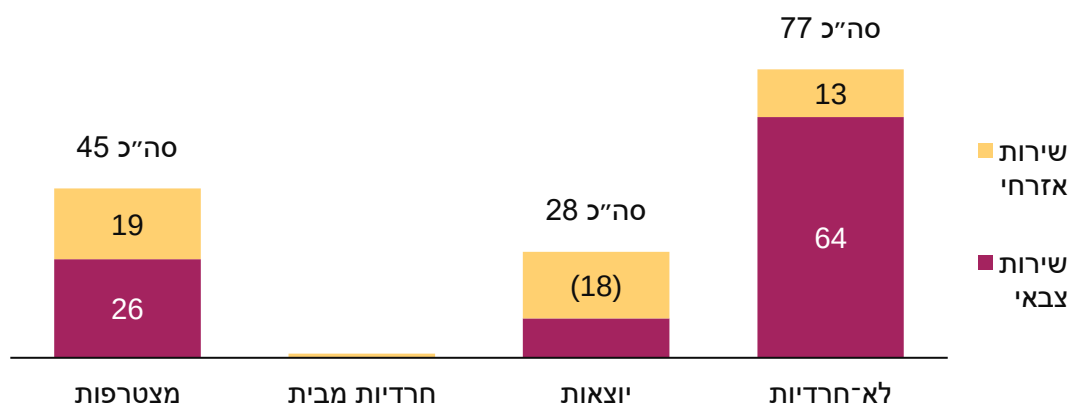
כאמור, בחברה החרדית שממנה היוצאות והיוצאים מגיעים, יש התנגדות בולטת לשירות של גברים בצבא, והתנגדות חריפה ומוחלטת יותר לגיוס נשים. בחברה הלא-חרדית, לעומת זאת, השירות בצבא נתפס פעמים רבות לא רק ככורח הנסיבות וכשלב חשוב בחיים, אלא גם ככרטיס הכניסה של קבוצות בפריפריה לחברה הישראלית הכללית. הרצון של יוצאי החברה החרדית להשתלב בחברה הכללית ניכר בשיעורי הגיוס שלהם: 58% מהגברים היוצאים שירתו בצה"ל, שיעור נמוך משיעור הגיוס בחברה הלא-חרדית (88%), אך גבוה במידה ניכרת משיעור המשרתים בקרב החרדים מבית (8%). כצפוי, שיעור המשרתים מקרב המצטרפים לחברה החרדית גבוה גם כן – 68%.

תרשים 3: שיעור הגברים המשרתים בצה"ל או בשירות אזרחי (באחוזים)

היעדר ערך – טעות הדגימה גדולה מ-0.3.
מקור: נתוני הסקר החברתי לשנים 2017-2023, גברים יהודים בני 20-64.

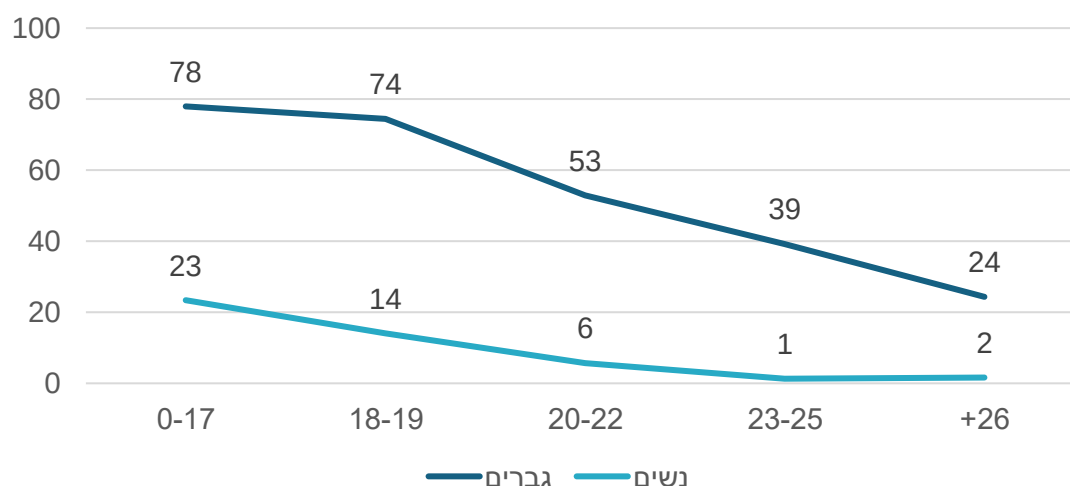
בקרב הנשים (תרשים 4) שיעור היוצאות ששירתו בצה"ל נמוך ביחס ללא-חרדיות, ובצירוף הנשים ששירתו שירות לאומי עומד שיעורן על 28% מקרב היוצאות (נתונים אלו מוצגים בהסתייגות בשל טעות דגימה גבוהה יחסית).

תרשים 4: שיעור הנשים ששירתו בצה"ל או בשירות לאומי (באחוזים)

בסוגריים - ערך בקטגוריה שטעות הדגימה היחסית בה היא בין 0.15 ל-0.3. היעדר ערך - טעות הדגימה גדולה מ-0.3.
מקור: נתוני הסקר החברתי לשנים 2017-2023, המתייחסים ליהודיות בנות 20-64.

4.2 מאפייני הגיוס: גיל היציאה וגיוס

ניתוח של סקר "יוצאים לשינוי" (להלן: "סקר ההשתלבות") בקרב יוצאים מעל גיל 25, מלמד על קשר בין גיל היציאה המדווח לבין שירות בצבא: בקרב הגברים והנשים כאחד, שיעור המשרתים הגבוה ביותר נמצא בקרב אלו שיצאו כקטינים, ונמצאה גם מגמת ירידה ברורה בשירות ככל שגיל היציאה המדווח עולה.

תרשים 5: שיעור המשרתים (גברים ונשים) לפי גיל יציאה (באחוזים)

מקור: סקר "יוצאים לשינוי", נשים וגברים בני 25 ומעלה. נכללו בניתוח 539 גברים ו-435 נשים יוצאי החברה החרדית (לפי הגדרה עצמית של מידת הדתיות של המשפחה בהיות הנשאלת בגיל 15 או בוגרת חינוך חרדי על-יסודי).

בקרב גברים שיצאו עד גיל 20, שיעור המשרתים קרוב לשיעור הגיוס בחברה הכללית; בקרב אלו שיצאו לאחר גיל 20, שיעורי הגיוס הולכים ויורדים. דפוס דומה נמצא גם בקרב נשים; כרבע מאלו שיצאו לפני גיל 18, חלקן לא ביקשו פטור משירות בצבא כמקובל מטעמי דת, שירתו בצה"ל, ואילו בקרב אלו שיצאו לאחר גיל 20 רק 3% שירתו.

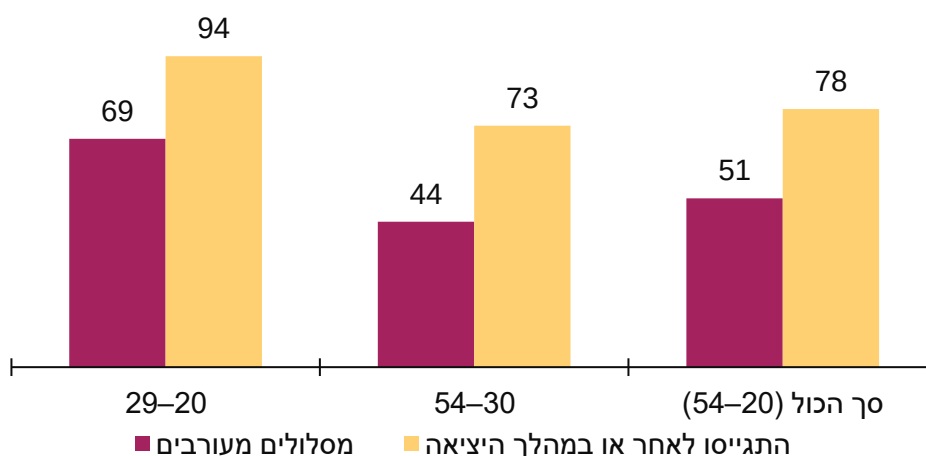
יש לציין כי שיעורי המשרתים בקרב המשיבים לסקר דומים לכלל אוכלוסיית היוצאים לפי סקרי הלמ"ס מייצגים, כאשר בקרב הגברים שיעור המשרתים עמד על 51%, ובקרב הנשים על 8%.

4.3 מסלולי הגיוס

כאמור, בפני גברים בוגרי החינוך החרדי עומדות שתי אפשרויות לגיוס: גיוס למסלול מעורב (גיוס רגיל) וגיוס למסלול ייחודי לחרדים, הדורש שמירה על אורח חיים דתי, וכולל סיוע מקיף וייעודי להם.

מסקר ההשתלבות עולה כי כמחצית מהגברים ששירתו בצה"ל (51%) דיווחו ששירתו במסלולים ייעודיים לחרדים, וכמחציתם במסלולים מעורבים. ישנו הבדל בשיעורים אלו בין צעירים למבוגרים: בקרב קבוצת הגיל הצעירה (20-29), 69% מהמשיבים שירתו במסלולים מעורבים, לעומת 44% בקבוצת הגיל המבוגרת (30-54). בקרב הצעירים ששירתו או משרתים 94% מהם התגייסו במהלך עזיבת החברה החרדית או לאחר מכן, לעומת 73% מהמבוגרים שעשו זאת.

תרשים 6: שיעור המשרתים במסלול מעורב והמתגייסים לאחר היציאה (גברים), לפי קבוצות גיל (באחוזים)

מקור: נתוני סקר ההשתלבות, מרץ-אפריל 2024, בקרב 348 משיבים גברים יוצאי החברה החרדית ששירתו בצה"ל. (לפי הגדרה עצמית על מידת דתיות המשפחה בגיל 15 או בוגרי תיכון חרדי).

מנתונים אלו עולה כי בקרב קבוצת הגיל הצעירה, שיעור המשרתים שדיווחו על שירות במסלולים מעורבים גבוה יותר מאשר בקרב קבוצת הגיל המבוגרת. הקשר בין גיל המדווחים לבין המסלול בו שירתו יכול לנבוע משתי סיבות אפשריות:

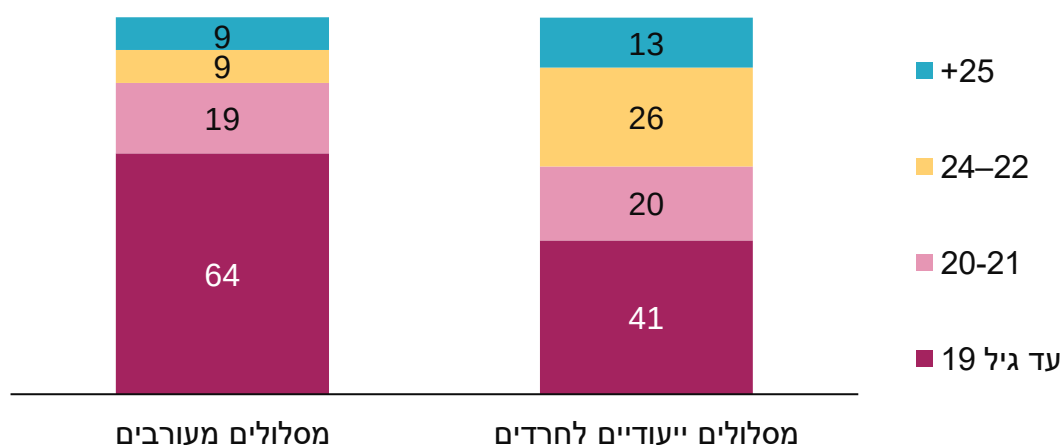
האפשרות הראשונה היא קשר בין גיל הגיוס לגיל היציאה: גיל היציאה הממוצע בקרב המשרתים בקבוצת הגיל הצעירה נמוך בהשוואה לגיל היציאה הממוצע בקרב המשרתים בקבוצת הגיל המבוגרת, וזאת בהתאמה לנתון שעל פיו 94% מקרב המתגייסים בקבוצה זו התגייסו במהלך היציאה או לאחריה. המתגייסים לאחר היציאה יבחרו ככל הנראה במסלולים המעורבים, כיוון שהם כבר יודעים שברצונם להשתלב בחברה הכללית.

גיבוי לכך שהגורם הוא שלב היציאה ניתן לראות בניתוח הנתונים על המשרתים בזמן המענה לסקר, שכולם אינם חרדים כיום. מתוך המשרתים בזמן המענה לסקר, 62% משרתים במסלולים מעורבים. ואילו בקרב אלו ששירתו בעבר, קבוצה שכוללת גם משיבים שיצאו לפני השירות וגם כאלו שיצאו אחריו, רק 46% שירתו במסלולים מעורבים.

אפשרות אחרת היא ששיעור היוצאים שמשרתים במסלולים מעורבים עולה עם הזמן, ושהמשרתים בהווה משרתים יותר במסלולים מעורבים, בשל גורמים חיצוניים כגון שינוי במדיניות צה"ל כלפי בוגרי החינוך החרדי במסלולים כלליים.

לבסוף, בניתוח גיל היציאה לפי מסלול שירות, בקרב המשרתים במסלולים המעורבים 64% יצאו לפני גיל 20, זאת לעומת 40% בקרב המשרתים במסלולים הייעודיים לחרדים.

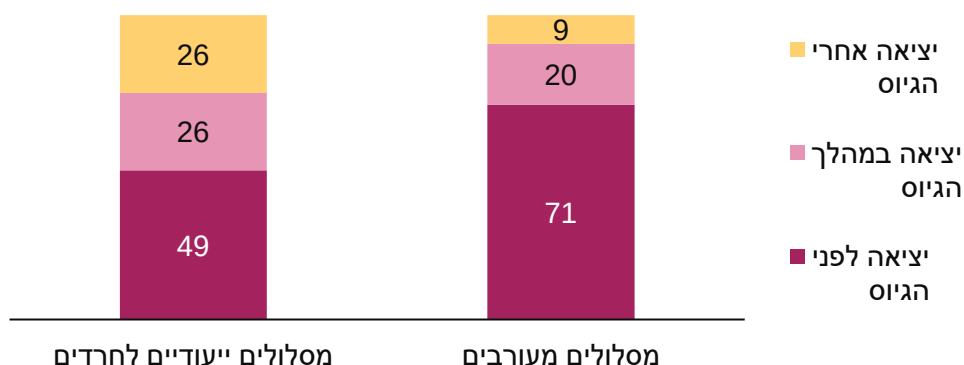
תרשים 7: התפלגות גיל היציאה לפי מסלול השירות (באחוזים)

מקור: נתוני סקר ההשתלבות, מרץ-אפריל 2024, בקרב 348 משיבים גברים יוצאי החברה החרדית ששירתו בצה"ל. (לפי הגדרה עצמית על מידת דתיות המשפחה בגיל 15 או בוגרי תיכון חרדי).

לפי התשובות לסקר, קיים קשר בין שנת היציאה לשנת הגיוס. מתוך המשרתים במסלולים הכלליים, 91% התגייסו לאחר היציאה או במהלכה, ואילו מקרב המשרתים במסלולים הייעודיים, נתון זה יורד ל-74% מהמשרתים, וכרבע התגייסו לפני היציאה. עם זאת, קיימת קבוצה לא מבוטלת של מתגייסים למסלולים ייעודיים לחרדים גם לאחר היציאה או במהלכה.

תרשים 8: זמן הגיוס ביחס ליציאה - לפי מסלול שירות (באחוזים)

מקור: נתוני סקר ההשתלבות, מרץ-אפריל 2024, בקרב 348 משיבים גברים יוצאי החברה החרדית ששירתו בצה"ל. (לפי הגדרה עצמית על מידת דתיות המשפחה בגיל 15 או בוגרי תיכון חרדי).

נתון זה מהדהד את נתוני צה"ל ועיבודי הלמ"ס. אם 60%-70% מכלל בעלי רקע חרדי המתגייסים לצה"ל הם יוצאים, ו-40% מבעלי רקע חרדי שירתו במסלולים כלל צה"ליים (עד 2021), אזי גם אם כלל המשרתים במסלולים הכלל צה"ליים הם יוצאים, עדיין 20%-30% מבעלי רקע חרדי הם יוצאים שמשרתים במסלולים ייעודיים לחרדים.

במסגרת המחקר, התראינו יוצאים ששירתו במסלולים ייעודיים לחרדים לאחר היציאה. מרואיינים אלו ציינו את הסיבות לבחירה במסלולים אלו: גיוס בסמיכות ליציאה (או כחלק מתהליך היציאה), שהוביל לרצון ב"נחיתה רכה" על ידי השתלבות במסגרת בעלת מאפיינים מוכרים; ניסיון למצוא דרך ביניים והפחתת התנגדויות המשפחה לשירות צבאי על ידי השתלבות במסגרת המוכרת כחרדית; חוסר התמצאות וידע בכל הקשור לצה"ל ולגיוס, הפנייה למסלולים אלו בלשכת הגיוס.

"ראיתי בצבא מקום טוב להתחיל את היציאה ולהתקדם בכיוון החילונית. ובאמת היה ככה. וגם הבנתי שהמסלול החרדי יהיה נחיתה רכה יותר, מסגרת צבאית לא חרדית, עדיין נחיתה לעולם החילוני אבל עם מעטפת שמבינה את הצרכים."

5. שירות נשים יוצאות

כאמור, שיעור הנשים היוצאות המשרתות שירות צבאי או לאומי נמוך, ועומד על פחות מ־10% מקרב כלל היוצאות (דויטש ואניסמן, 2024). שיעורי שירות דומים נמצאו בקרב המשיבות לסקר של "יוצאים לשינוי" (11% מכלל המשיבות שירתו בצה"ל לפני או בזמן ההשבה לסקר; שיעור הנשים מעל גיל 25 ששירתו בצה"ל הוא 8% מהמשיבות). נתונים אלו מתאימים לנתוני צה"ל משנת 2017, שלפיהם בקרב ילידות 1993–1996, 0.6%–0.9% מהבנות בוגרות החינוך החרדי לא קיבלו פטור מגיוס לצה"ל (אבגר, 2017).

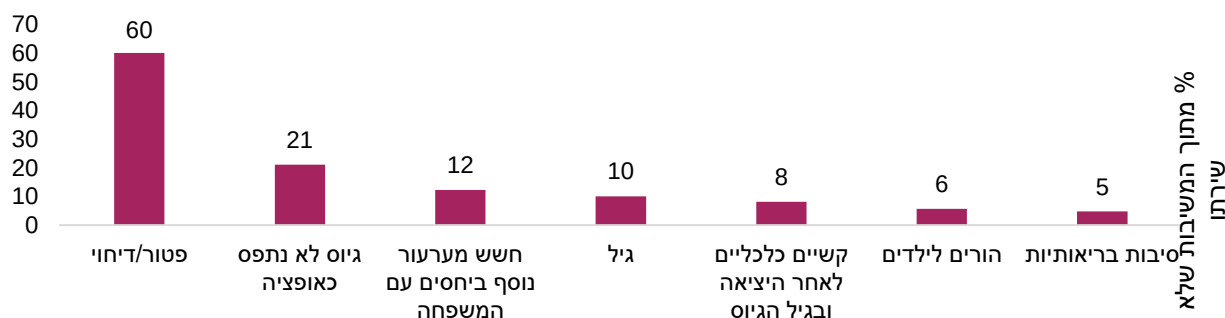
"לא ידעתי כלום. מה זה צבא, איך מתגייסים. רק ידעתי שזה מחוץ לתחום, משהו אסור, וזה לא היה בראש בכלל. זו לא הייתה בחירה, זה מה שעושים. לא היו שתי אופציות. היה פשוט לא."

הגורמים העיקריים המדווחים כסיבות לאי־השירות לצבא היו פערי מודעות – שירות בצבא אינו מקובל כלל בקרב נשים חרדיות ומרביתן מקבלות פטור על בסיס דתי עוד בשנות התיכון, לעיתים ללא הגעה ללשכת הגיוס ולפני שקיבלו את הצו הראשון. בשל הפטור, נשים רבות אינן רואות בשירות צבאי אופציה, גם לאחר שיצאו מהחברה החרדית. הפטור המוקדם הוא גורם מרכזי בתפיסת השירות הצבאי כלא רלוונטי למסלול החיים של הנשים, והוא מדווח כסיבה העיקרית לאי־גיוס גם בקרב נשים שיצאו ואינן חייבות בגיוס ללא קשר לפטור – נשים שיצאו

עם ילדים ונשים שיצאו בגילים מבוגרים יותר. מערכת החינוך החרדית אף היא משחקת תפקיד, כיוון שיש מוסדות חינוך המאיימים על תלמידות שלא יאפשרו להן להמשיך ללמוד אם לא יוציאו פטור.

סיבות אחרות שעלו כללו חשש מערעור נוסף ביחסיהן של היוצאות עם בני משפחותיהן, בשל הטאבו הקיים בחברה החרדית בנוגע לגיוס נשים. גיל היציאה גם הוא השפיע על השירות – מחצית מהמשיבות ששירתו יצאו כקטינות, ויוצאות שלא שירתו ויצאו כבגירות ציינו חשש שיהיו מבוגרות משאר החיילות או מהמפקדות שלהן.

תרשים 9: סיבות לאי־גיוס (נשים), מתוך סקר יוצאים לשינוי (באחוזים)

מקור: נתוני סקר "יוצאים לשינוי", מרץ-אפריל 2024, בקרב 411 משיבות נשים יוצאות החברה החרדית שלא שירתו שירות צבאי או לאומי. (זיהוי יוצאות החברה החרדית לפי הגדרה עצמית של מידת דתיות המשפחה בגיל 15 או בוגרת תיכון חרדי).

עם זאת, יציאה במהלך הלימודים בתיכון ולפני קבלת הפטור אינה מנבאת גיוס: מתוך משיבות הסקר שדיווחו כי עזבו את מערכת החינוך החרדית כקטינות, 23% שירתו בצה"ל, שיעור נמוך באופן ניכר משיעור השירות בקרב נשים יהודיות

בוגרות מערכת החינוך הממלכתית, ומעט נמוך מהשיעור המדווח של הנשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי - 30% (אלמסי, 2024).

בהיעדר מסלול חרדי בצבא עבור נשים, נשים המעוניינות להתגייס בוחרות פעמים רבות בשירות לאומי, שהוא מסגרת רכה יותר, פעמים רבות דתית, ויוצרת כחות קונפליקטים מול המשפחה.

6. מאפייני השירות הצבאי של יוצאים

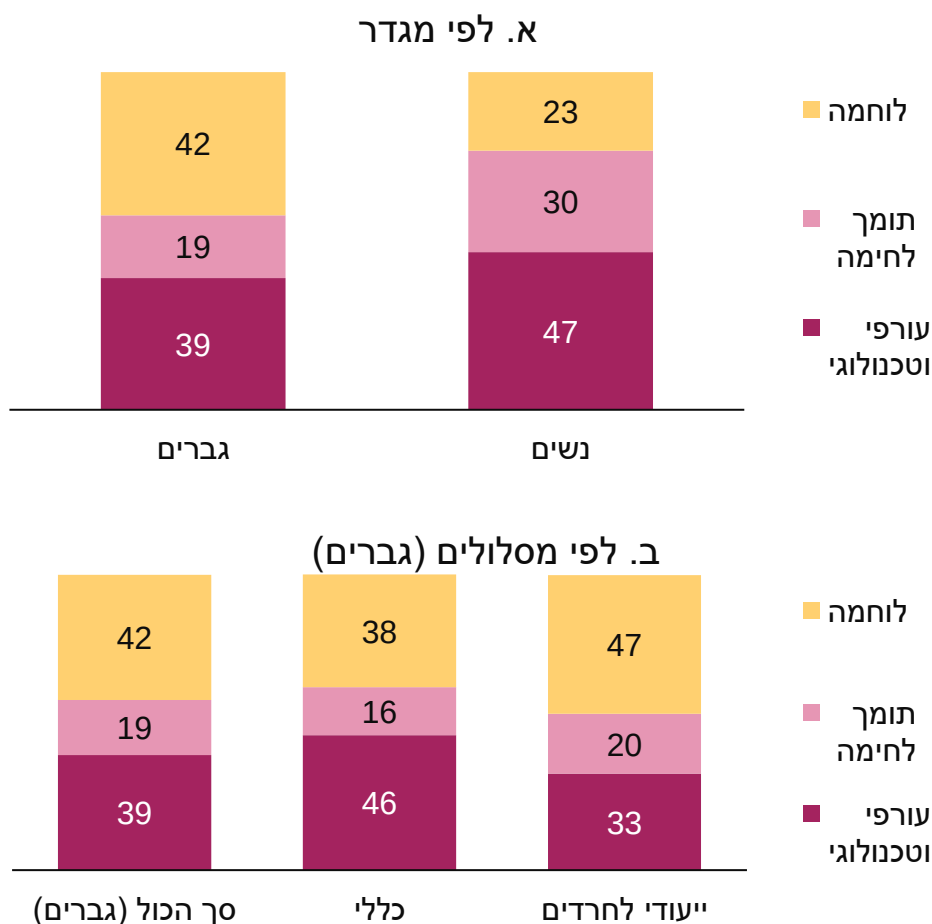
מקובל לראות בשירות בצה"ל כור היתוך וכרטיס כניסה לחברה הישראלית (בן שלום והורנצ'ק, 2006; גל, 1982). עבור יוצאות ויוצאי החברה החרדית השירות הצבאי מקנה יתרונות רבים, בהם: הכשרה מקצועית והשלמת השכלה, היכרות מעמיקה עם קבוצות בחברה הישראלית שהם לא נחשפו אליהן לפני עזיבת החברה החרדית, העמקת ההיכרות שלהם עם עצמם הודות לעמידתם במצבים שהם לא מורגלים להם.

6.1 השכלה והכשרה מקצועית במסגרת הצבא

נתוני צה"ל מראים כי 34% מכלל הגברים בוגרי החינוך החרדי⁴ (משרתים בשירות קרבי, במסלולים המעורבים והייחודיים לחרדים. בקרב המשיבים לסקר, גברים ששירתו במסלול מעורב שובצו בתפקידי לחימה בשיעורים גבוהים יותר מגברים ששירתו במסלולים ייעודיים לחרדים, נתון המושפע ככל הנראה מכך שהמשרתים במסלולים הייחודיים מתגייסים בגיל מאוחר יותר, וכן מהיצע המסלולים הטכנולוגיים הייעודיים לחרדים המוצעים כחלק ממדיניות הצבא לעידוד גיוס בקרב חרדים (שח"ר כחול, בינה בירוק). בקרב הנשים, שיעור גבוה יותר משרתות בתפקידי לוחמה וכתומכות לחימה.

⁴ כאמור, צה"ל מבחין בין אוכלוסיות שונות שתחת הגדרת "בוגרי החינוך החרדי"; נוסף על קבוצת הליבה של מי שלמדו שנתיים לפחות במוסד המסווג "מוסד תרבותי ייחודי" או בוגרי ישיבות חרדיות, ישנן עוד הגדרות של בוגרי מוסדות אחרים, כמפורט בהערת שוליים 2.

תרשים 10: סוג שירות לפי מגדר ולפי סוג מסלול (באחוזים)

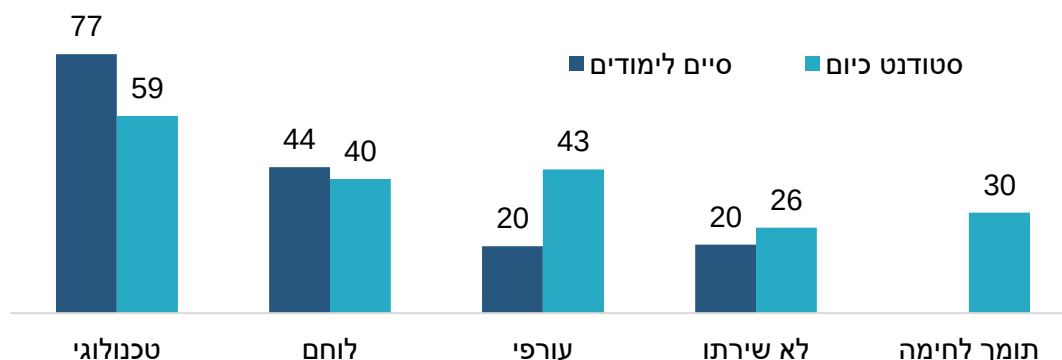
מקור: נתוני סקר "יוצאים לשינוי", מרץ-אפריל 2024, בקרב 348 משיבים גברים יוצאי החברה החרדית ו-62 נשים. המשיבות והמשיבים שירתו בצה"ל לפני או בעת מילוי הסקר. (זיהוי "יוצאי החברה החרדית" הוא לפי הגדרה עצמית של מידת הדתיות של המשפחה בגיל 15, או בוגרת החינוך החרדי העל-יסודי).

לפי נתוני צה"ל, שיעור הגברים בוגרי החינוך החרדי במסלולים המעורבים המתמיינים לתפקידים טכנולוגיים עומד על 12.5% מכלל הגברים שהתגייסו למסלולים אלו. 61% מהמתמיינים צולחים את המיונים (קפלן ודויטש, 2024).⁵

בקרב משיבי הסקר, התגלה קשר בין שירות בתפקידים טכנולוגיים ובין השכלה על-תיכונית טכנולוגית: מתוך המשרתים בתפקיד טכנולוגי בעלי תואר אקדמי או תעודה על-תיכונית, 77% דיווחו כי התואר שלהם בתחומים טכנולוגיים, ו-59% מהסטודנטים בעת מילוי הסקר דיווחו כי לימודיהם קשורים לתחומים טכנולוגיים. לעומתם, רק 20% מבעלי התואר ששירתו בתפקידים עורפיים, או כאלו שלא שירתו כלל, הם בעלי תואר או תעודה על-תיכונית בתחומי הטכנולוגיה.

⁵ צה"ל אינו משחרר את נתוני המיונים בקרב כלל האוכלוסייה, ולכן לא ניתן להשוות את שיעורי המיונים וצליחתם לאוכלוסייה הכללית.

תרשים 11: גברים בעלי השכלה על-תיכונית בתחום הטכנולוגיה, בחלוקה לפי תפקידם בצה"ל (באחוזים)

מקור: סקר "יוצאים לשינוי". נכללו בניתוח 539 גברים בני 25 ומעלה, יוצאי החברה החרדית (לפי הגדרה עצמית של מידת דתיות המשפחה בגיל 15 או לימודים במוסד לימוד חרדי על-יסודי).
 השכלה על-תיכונית טכנולוגית: דיווח עצמי על תואר, תעודה או לימודים כיום באחד מתחומי הלימודים הבאים: טכנולוגיות מידע (ICT); מדעי הטבע, מתמטיקה וסטטיסטיקה; הנדסה ותעשייה.

"כשהגעתי לצו ראשון רציתי תפקיד שיתמוך בהתפתחות האישית שלי גם בשירות וגם לאחריו. ברגע שנפתחה האפשרות להתגייס לתפקיד שיאפשר יותר, בשח"ר כחול, קפצתי על זה."

הבחירה במסלול היא פעמים רבות תולדה של המניע לשרת בצבא. בראיונות עם יוצאי החברה החרדית, שלא גדלו בחברה שבה המוסכמה היא לשרת בצה"ל, עולה כי הם ביקשו לעצמם שירות משמעותי, והדבר מתבטא בתפקידים שאליהם התמיינו.

מרואיינים שבחרו בתפקיד קרבי או תומך לחימה הדגישו שבחרו במסלול זה בשל רצונם להתערות בחברה הכללית, ומרואיינים שבחרו במסלול טכנולוגי הדגישו את חשיבותו של מסלול זה לרכישת מקצוע לעתיד.

6.2 רכישת השכלה במהלך השירות הצבאי ואחריו

צה"ל מציע לבוגרי החינוך החרדי לגשר על פערי ההשכלה שלהם בשתי דרכים. אפשרות אחת היא באמצעות קורס תעודת גמר תיכון (תג"ת). קורס זה מתקיים במהלך השירות, נמשך 4 חודשים, ונשלחים אליו חיילים בסדיר שלא השלימו 12 שנות לימוד. סיום הקורס מקנה תעודת 12 שנות לימוד, הנדרשת לקבלה למכינות קדם-אקדמיות, ובמסלולים מסוימים מתאפשר לחיילים בקורס להשלים עד 10 יחידות בגרות. אפשרות זו פתוחה בפני כלל החיילים העומדים בקריטריונים מאז 1977,⁶ ובשנת 2018 פורסמה מדיניות הנוגעת לבוגרי החינוך החרדי במסלולים כלליים, והובהר כי חיילים אלו הם חלק מאוכלוסיית היעד של הקורס (אלמסי, 2018).

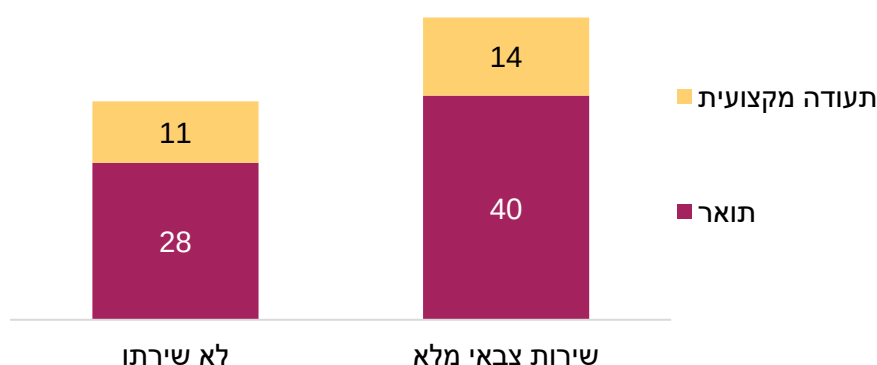
⁶ פקודת מטכ"ל 37.0102, 15 בנובמבר 1977.

האפשרות השנייה נקראת "שנת מעו"ף", והיא ממוסגרת כ"פרק לימודים". זו תוכנית המאפשרת לחיילים בוגרי החינוך החרדי להשלים בגרויות וללמוד קורסים מקצועיים או במכינה קדם-אקדמית. התוכנית מבדילה בין בוגרי החינוך החרדי המשרתים במסלולים מעורבים לאלו המשרתים במסלולים ייעודיים לחרדים: המשרתים במסלולים ייעודיים לחרדים זכאים להצטרף לתוכנית למשך 8 חודשי פרק משימה על חשבון השירות, ומועד גיוסם מחושב כך שיוכלו להשתלב בשנת הלימודים במכללות או באוניברסיטאות. החל משנת 2022 בוגרי החינוך החרדי המשרתים במסלולים מעורבים זכאים ל-4 חודשי פרק משימה (עם אפשרות לחתום על 4 חודשים נוספים של שירות סדיר, במטרה להשלים שמונה חודשי פרק משימה), ומועדי הגיוס שלהם אינם מתואמים עם השנה האקדמית.

חרף האפשרויות להשלים לימודים במהלך השירות, תהליך זה אינו מתרחש על פי רוב במסגרת הצבא. לפי נתוני צה"ל (קפלן ודויטש, 2024) רק 11% מבוגרי החינוך החרדי המשרתים במסלולים מעורבים יצאו לקורס תג"ת (תעודת גמר תיכון). בממוצע, שיעור דומה (12%) נמצא בקרב משיבי סקר ההשתלבות, אך התגלו הבדלים בניתוח לפי המסלולים: בקרב המשרתים במסלולים מעורבים 17% ניצלו זכאות זו, לעומת 8% מקרב המשרתים במסלולים ייעודיים לחרדים. בנוגע לפרק משימה, שני משיבים מתוך 71 שהתגייסו בין השנים 2021-2023 ניצלו את הזכאות להשלמת לימודים על חשבון השירות במסגרת זו.

בחינה של פנייה להשכלה גבוהה לאחר השירות, מעלה הבדלים בין גברים שהשיבו לסקר ושירותו מלא או חלקי, לגברים שלא שירתו כלל. מתוך המשיבים בני 30 ומעלה, 60% ששירותו מלא הם בעלי תואר אקדמי או סטודנטים כיום, לעומת 44% מקרב אלו שלא שירתו כלל. כיוון שנמצא קשר בין גיל היציאה לשירות צבאי, פולחה קבוצת הגיל של בני 30 ומעלה לפי ותק ביציאה. הבדיקה העלתה שגם בקרב קבוצת בני 30 ומעלה עם ותק של 5 שנים ויותר ביציאה שיעור הפונים להשכלה גבוהה ששירותו בצבא גבוה יותר מאלו שלא שירתו.

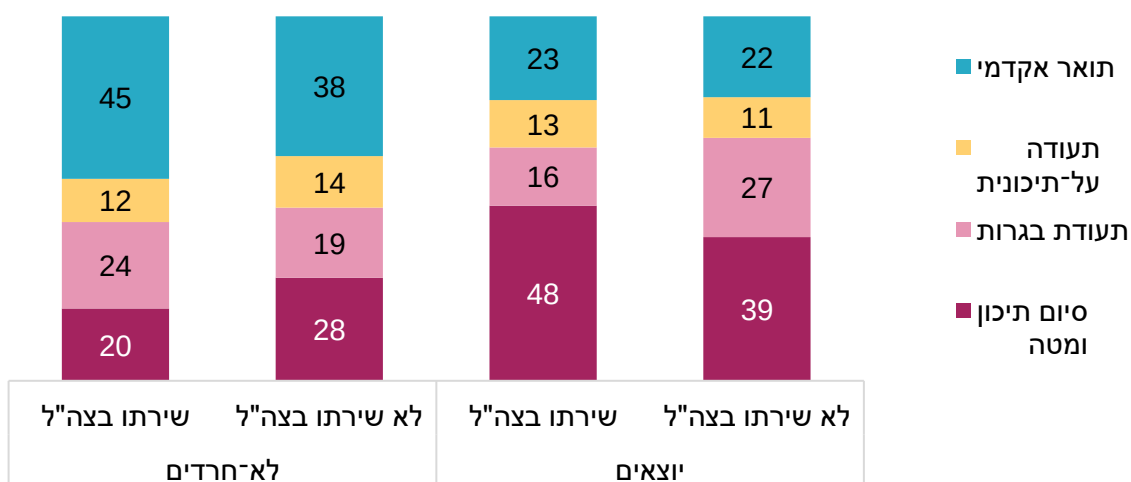
תרשים 12: בעלי תואר אקדמי ותעודה על-תיכונית לפי שירות צבאי - בקרב גברים יוצאים בני 30 ומעלה (באחוזים)

מקור: סקר "יוצאים לשינוי". נכללו בניתוח 277 גברים בני 30 ומעלה, יוצאי החברה החרדית (לפי הגדרה עצמית של מידת דתיות המשפחה בגיל 15 או לימודים במוסד לימוד חרדי על-יסודי).

לעומת זאת, בבחינת הסקר החברתי עולה כי אין הבדל ברכישת השכלה על-תיכונית בין גברים יוצאים ששירתו בצבא, ליוצאים שלא שירתו. בחינה של נתוני גברים שאינם מרקע חרדי מראה כי בקרבם יש הבדל ברכישת השכלה גבוהה בין מי ששירת בצה"ל למי שלא התגייס. סביר להניח כי הבדל זה נובע מקשר בין הגורמים לאי-גיוס לצבא ובין חסמים לרכישת השכלה.

תרשים 13: התעודה הגבוהה ביותר בחלוקה לפי שירות צבאי (גברים, באחוזים)

מקור: נתוני הסקר החברתי לשנים 2017-2023.

6.3 תפיסת היוצאים והיוצאות את הקשר בין השירות הצבאי להמשך חייהם

המקורות שעליהם מסתמך מחקר זה אינם עקביים בנוגע לקשר בין רכישת השכלה ובין שירות בצבא בקרב אוכלוסיית היוצאים. אולם נמצא כי על פי רוב השלמת ההשכלה לא מתרחשת במסגרת הצבא. עם זאת, מרבית המרואיינים ששירתו בצבא סיפרו כי השירות העניק להם כלים להצלחה בעתיד, ובכלל זאת בהשתלבות בהשכלה ובתעסוקה.

"יש פער בהבנה שמסתכלים על מבחן התוצאה בחברה הלא חרדית. מה השגת, איזה ערך נתת. זה פער תרבותי וגם פער בלימודים. מבחינה תרבותית גם כי שיטת ה'מגיע לי', לקח לי הרבה זמן להשתחרר מזה."

"מבחינתי זה הכרטיס כניסה שלי לישראליות היום... אנחנו במדינה שאם לא היית בצבא אתה כמעט לא יכול לדבר בהרבה מקומות... אני גם רואה את זה על עצמי."

לפי המרואיינים, השירות הצבאי סייע להם בהעמקת ההיכרות של החברה בישראל, וכן תרם ליכולתם להיתפס בעיני אחרים כשווים, בייחוד נוכח המתחים בין החברה הכללית לחברה החרדית בנושא הגיוס.

נוסף על ההיכרות עם החברה הישראלית ומעבר במסלול המקובל בקרב צעירים בני גילם, היוצאים והיוצאות ששירתו הדגישו את היתרונות של היותם חלק ממסגרת בתקופת היציאה בכל הקשור למניעת הידרדרות למצבי סיכון, שינוי גישות שליליות, וחיזוק תפיסת המסוגלות וההתמדה שלהם, למרות הקשיים שבהם נתקלו, וכן התנסויות שאפשרו להם ללמוד על עצמם ולהתפתח.

"פתאום הרגשתי שיש לי משמעות ואני משמעותית למטופלים, לצוות הרפואי. להרגיש שאת עושה משהו טוב, קמה בבוקר ולא עושה את הנקודות הטובות מזה שהתפללת אלא מזה שאת עושה את ההווה יותר טוב למישהו."

מכאן, אפשר לפרש את הקשר בין השירות הצבאי לבין השלמת השכלה או השתלבות בשוק התעסוקה, כפועל יוצא מהכישורים הרכים שרכשו היוצאים במהלך השירות. מרואיינות ששירתו בשירות לאומי ציינו אף הן את השירות כהזדמנות להתעמק בעשייה בעלת משמעות ולהשתחרר מסטיגמות על העולם הלא-חרדי, שינויים שסייעו להן בהמשך דרכן.

עם זאת, יש להביא בחשבון משתנים נוספים שיש להם השפעה על רכישת השכלה והשתלבות בשוק התעסוקה; כאמור בסעיף 4.2, בקרב גברים ונשים כאחד נמצא קשר בין גיל היציאה לבין שירות בצה"ל, ושיעורי השירות הגבוהים ביותר דווחו בקרב אלו שיצאו כקטינים. היציאה מהחברה החרדית לפני גיל 18 עלולה להיות קשה במיוחד בשל חשיפה למצבי סיכון וחוסר במענים מותאמים (אניסמן, רוזנבלט וקפלן, 2025), ואלו עלולים להשפיע על היוצאים בהמשך חייהם, ללא קשר לשירות הצבאי.

בנוסף, יוצאות ויוצאים שלא התגייסו ציינו קשיים וחששות בנוגע להשתלבות במסגרת צבאית. בקרב הנשים ששירתו בשירות לאומי, 31% ציינו את החששות האלו כסיבה לבחירתן בשירות לאומי על פני שירות צבאי. ההתמודדות עם המסגרת הצבאית קשה במיוחד כשהיא מתרחשת זמן קצר לאחר עזיבת המסגרת החרדית, המאופיינת בקודי התנהגות נוקשים. לעיתים קרובות היציאה מתרחשת בשל רצון היוצאות והיוצאים לפעול למען הגשמה עצמית, דבר שאינו עולה בקנה אחד עם התנהלות מותאמת לקודים הללו (הורוביץ, 2018). כך, תחושת המסוגלות והביטחון העצמי של יוצאים ויוצאות שהתגייסו ולא הסתדרו במסגרת הצבא, עלולים להיפגע ולדבר יכולה להיות השפעה על תפיסתם את עצמם ועל המשך חייהם.

7. סיכום

מהנתונים עולה כי קיים קשר בין גיל היציאה מהחברה החרדית לבין השירות הצבאי; בקרב גברים, מעל ל-70% מאלו שיצאו עד גיל 20 שירתו בצה"ל, לעומת 55% מתוך אלו שיצאו לאחר גיל 20. רבים מהגברים היוצאים משרתים במסלולים ייעודיים לחרדים, וגם בפרמטר זה נמצא הבדל בין אלו שיצאו בגיל מבוגר, שבחרו בשיעורים גבוהים יותר לשרת במסלול ייעודי לחרדי, לאלו שיצאו בגיל צעיר יותר, ובחרו בשירות רגיל. מרבית היוצאים המשרתים לצה"ל מתגייסים לאחר היציאה או תוך כדי תהליך היציאה. השירות בצה"ל נתפס אצל רובם ככלי להשתלבות בחברה הישראלית, גם במקרים של שירות במסלול ייעודי לחרדים. ממצא זה מספק הקשר לממצאים קודמים, המובאים במחקר זה ומראים כי 60%-70% מכלל המתגייסים מרקע חרדי הם יוצאים (דויטש ושנפלד, 2023), וכי סביר להניח כי נתון זה נכון גם לעת הגיוס. שיעור הנשים היוצאות המשרתות בצה"ל נמוך, ותואם לממצאים קודמים (דויטש, 2023). ממחקר זה עולה כי גם בקרב נשים שעזבו את מערכת החינוך החרדית לפני קבלת הפטור, שיעור המשרתות נשאר נמוך בהשוואה לקבוצות אחרות בחברה הישראלית. ניתן להסיק כי בשל חוסר הלגיטימציה המוחלט של שירות צבאי לנשים בקרב החברה החרדית, מרבית הנשים היוצאות כלל לא מעלות בדעתן אפשרות זו, גם כאשר הן יוצאות בגיל ובמצב משפחתי המאפשרים גיוס. לבסוף, מהמחקר עולה כי ייתכן שהתמודדות היוצאות והיוצאים המשרתים עם אתגרי השירות וההיכרות עם מסלול החיים המקובל בקרב בני גילם, עוזרות להם לפתח תחושת מסוגלות והתמדה, כלים מנטליים שבכוחם לסייע להם בהמשך הדרך לרכישת השכלה גבוהה, אך כדי לבסס הנחה זו נדרש מחקר נוסף.

מקורות

- אבגר, ע'. (2017, 22 במאי). נתונים על גיוס דתיות לצה"ל. ירושלים: מרכז המחקר והמידע של הכנסת.
- אלמסי, א'. (2018, 19 בנובמבר). שירות צבאי של חרדים וחרדים לשעבר. ירושלים: מרכז המחקר והמידע של הכנסת.
- אלמסי, א'. (2024, 4 באפריל). חייבי גיוס בני 18 ושיעורי גיוס לפי קבוצות אוכלוסייה - עדכון. ירושלים: מרכז המחקר והמידע של הכנסת.
- אניסמן, א', רוזנבלט, נ', וקפלן, ש'. (2025). בין העולמות: מנוער חרדי נושר לנוער משתלב. נקודת מפגש, 28, 28-34.
- בן-שלום, ע', והורנצ'ק, ג'. (2006). זהות תרבותית והסתגלות של מהגרים בהקשר מטמיע - עולים מברית המועצות לשעבר בישראל. מגמות, מד (3), 476-452.
- גל, מ'. (1982). שילוב חיילים מאוכלוסיות חלשות בצה"ל - תמצית שיקולים. מערכות, 283, 36-44.
- צביקה דויטש ומשה שנפלד (עורכים). יוצאים עם נתונים 2023. ירושלים: יוצאים לשינוי. 2023.
- דויטש, צ', שנפלד, מ', ותיירוש, א'. (27 ביוני, 2024). חרדים בעבר ובהווה: שילוב בתעסוקה של גברים בעלי רקע חרדי [הרצאה בכנס]. הכנס ה-40 של האגודה הישראלית לכלכלה, אוניברסיטת רייכמן, הרצליה.
- כהנר, ל'. (2020). החברה החרדית על הציר שבין שמרנות למודרניות. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- פרידמן, ש'. (2021). ישראל והחברה החרדית: חומות מתגבהות ועתיד מאתגר. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- צבא ההגנה לישראל [צה"ל]. (2024, 14 במאי). עתירות חוק הגיוס והתמיכות - השלמת נתונים.
- צה"ל (2023). שירות החרדים בצה"ל (מצגת אכ"א - חטיבת התכנות ומינהל כוח אדם בצה"ל), מאי. https://fs.knesset.gov.il/25/Committees/25_ci_bg_2451623.pdf
- קפלן, ש' ודויטש, צ'. (2024). בוגרי החינוך החרדי במסלולים כלליים (מעורבים): נתוני צה"ל בתשובה לשאלת יוצאים לשינוי. ירושלים: יוצאים לשינוי.